

בין "פלגין דיבורא" לבין "עדות שבטלה מקצתה בטלה כולה"

יצחק ברנד

א. פתיחה

בעשרים וחמש השנים האחרונות הולכת ומתפתחת מגמה בדיני הראיות שבמשפט הישראלי. בית המשפט ממעט לדון בקבילותה של ראיה, ותחת זאת הוא דן במהימנותה.¹ על מגמה זו הצהיר בשנת תשל"ח שר המשפטים דאז, ש' תמיר, בעת ההצעה לתוספת סעיף 10א' לפקודת הראיות.² מאז חוזרים על כך בהתמדה מלומדים ושופטים, להלכה ולמעשה. בפרשה אחת התבטא השופט מ' חשין כי מגמה זו היא חלק מן הנטייה המודרנית במשפט לעבור "מפורמאליזם ומנוקשות לגמישות ולשיקול דעת".³ באופן אחר: בית המשפט יחליט לאמץ ראיה או לדחותה עפ"י מידת תרומתה לערך המרכזי של דיני הראיות – גילוי האמת. לעומת זאת, בית המשפט מתנער מכללי המשחק הפורמאליים שבמוקדם הסטאטוס של הראיות – כשרות או פסלות. אחת מתוצאות ההמרה של סטאטוס הכשרות בערך המהימנות היא קבילותם של חלקי ראיה מהימנים, אף אם הראיה בכללה היא פסולה.⁴ למעשה, זהו יישום של הכלל התלמודי "פלגין דיבורא": מחלקים אנו את דיבורו של העד הפסול לחלקים. את הטוב, המהימן – נקבל, ואת הרע, שאינו מהימן – לא נקבל. כך פוסק הרמב"ם (עדות יב, ב):

ראובן שהעיד עליו שמעון שהלוח בריבית, והעיד לוי ואמר: לי הלוח בריבית – הרי ראובן נפסל בעדות שמעון ולוי; אע"פ שהרי הודה לוי שלוח בריבית – אינו משיים עצמו רשע, ונאמן על ראובן ואינו נאמן על עצמו.

וכך הוא כותב בפירושו למשנה:

לפי שכלל הוא אצלנו לפסק הלכה וסומכים עליו בכל התורה – "פלגין דיבורא", כלומר: שאנחנו מאמינים את הדיבור בעצמו לענין מסויים, ולא נאמינהו לענין אחר.⁵

¹ על מגמה זו במשפט הישראלי, ראה: ק' מן, דיני ראיות, ספר השנה של המשפט בישראל תשנ"ב-תשנ"ג, ת"א תשנ"ד, 616-613. על מגמה זו במשפט האנגלו-אמריקאי, ראה:

C. Tapper, Cross and Tapper on Evidence, London 1995, pp. 66-67; Phipson on Evidence, London 2000, 112-113; J. W. Strong, McCormick on Evidence, Minn. 1992, 784-785.

² דברי הכנסת, כרך 83, תשל"ח, 3897: [ש]הגיעה העת להמיר את המבחן הדן בקבילותן של ראיות במבחן המהותי הדן במהימנותן... יפים היו הכללים הטכניים לשעתם, אולם דיני הראיות אינם אלא מכשיר לאפשר לבית המשפט לברר את האמת, ואין לחייב את בית המשפט לדחות ראיות על הסף מנימוקים טכניים בלבד, אם על פני הדברים יש בהם כדי לעזור לבית המשפט לברר את האמת.

³ ע"פ 6147/92 מ"י נ' כהן, פ"ד מח (1) 62, 80.

⁴ בכמה פסקי דין נומקה קבלת העדות לחצאין על בסיס סעיף 53 לפק' הראיות. סעיף זה מנחה את ביהמ"ש לשקול את מהימנות הראיות "עפ"י נסיבות הענין ואותות האמת המתגלים במשך המשפט". ראה, למשל: ע"פ 403/89 עבדול חי נ' מ"י, פ"ד מו (4) 620 (מול האותיות א-ב); ע"פ 526/90 בלזר ואח' נ' מ"י, מה (4) 185 (מול האות ז) וע"פ 4977/92 ג'ברין נ' מ"י, מז (2) 696 (מול האות ז). ביתר הרחבה: מן, שם, 622-621; י' קדמי, על הראיות, חלק שלישי, ת"א תשנ"ט, 1363-1359.

⁵ נדרים יא, יב (מהד' ר"י קאפח), עמ' קיב.

העיקרון "פלגינן דיבורא" מעורר התנגדות מצידם של ראשונים ואחרונים, ובסגנונות שונים. יש שקיבלו את העיקרון, אלא שתמהו על הצורך שבו, מרוב פשטותו. כך הקשה ר' שמעון שקופ:

איזה ענין מחודש כאן? הלא, לכאורה, הוא דבר מוסכם בש"ס דלחוב עצמו נאמן ולחוב אחרים אינו נאמן; והאומר לא לויתי כאומר לא פרעתי דמי, ונאמן על שלילת הפרעון ולא על שלילת ההלוואה, ולא נזכר בשום מקום בש"ס שיהיה תלוי בדין פלגינן דיבורא!⁶

אחרים ערערו על עצם קיומו של העיקרון, בהיותו סותר כלל-יסוד אחר שבדיני הראיות: עדות שבטלה מקצתה – בטלה כולה. כלומר: בטלות של מרכיב אחד שבעדות – גורר אחריו את בטלות העדות כולה. לא ייתכן, א"כ, לפלג את העדות לרכיבים – לדחות את הבטל ולקרב את הקיים!⁷ לנוכח שתי התגובות ההפוכות – זו הרואה את "פלגינן דיבורא" כברור עד שאין צורך לאומרו, וזו הרואה אותו כמקשה עד שאי אפשר לקבלו – מתקבלת עמדת ביניים המקבלת את הכלל במגבלות⁸ ובסייגים.⁹ ההתייחסויות הסותרות אל העיקרון שביסוד "פלגינן דיבורא" – מעוררות תמיהה. גם מצבו הסופי של הכלל מעורר חוסר נוחות. כיצד כלל ש"סומכים עליו בכל התורה" הופך להיות מוגבל ביותר וכנפיו מקוצצות? התמיהה וחוסר הנוחות הן הזמנה עבורנו לעיין ביחס שבין שתי ההלכות המתחרות: "פלגינן דיבורא" לעומת "עדות שבטלה מקצתה בטלה כולה". כמו כן, עלינו לבחון את רקעו וצעדיו הראשונים של "פלגינן דיבורא". שמא סופו של הכלל נעוץ בתחילתו.

⁶ שערי יושר, שער שישי, פרק יא (בסופו).

⁷ תשובת ראב"ד מובאת בחידושי הרמב"ן, מכות ז, א ד"ה אלעא (מהד' מכון התלמוד הישראלי השלם), עמ' מה: שכל עדות שבטלה מקצתה מחמת פסול קורבה בטלה כולה, ולא מפלגי דיבורא, דהא לא פליג בהו רחמנא ואמר דמה שנים נמצא אחד מהן קרוב או פסול עדותן בטלה אף שלשה, אלמא לא פלגינן עדות! ראה עוד: חידושי רבנו יונה, סנהדרין י, א; שו"ת ריטב"א, מהד' קאפח, נא (בסופה), נב; רא"ש, מכות, פרק א, סימנים יג-יד (ובמקביל: שו"ת הרא"ש, כלל ס, א); חידושי הר"ן, סנהדרין, שם, ד"ה מהו דתימא; מאירי, סנהדרין, שם.

⁸ תחולת הכלל מוגבלת לנסיבות בהן מתקיימת זיקה או קירבה בין העד לבין נשואי עדותו:

(א) עדות אדם על עצמו – ראה להלן בה"ש 11.

(ב) עדות אדם על קרוביו, לדעות מסוימות. ראה: רש"י סנהדרין ט, ב ד"ה רבא אמר (שהרי תורה פסלה קרוב לעדות). כיר"ב, רש"י שם, כה, א ד"ה רבא לטעמיה; יבמות כה, ב ד"ה גזלן דדבריהם; ריב"א (אור זרוע, פסקי סנהדרין, פרק א בסופו. וכן: מרדכי, סנהדרין, פרק ראשון, תרצה, בשם רבנו יואל וספר החכמה; שו"ת תשב"ץ, חלק ג, קצא); ראב"ן, סנהדרין ד"ה ולוי, מהד' פראג, דף רכד, 3. בעקבותיהם: רמ"א, חו"מ לג, טז; סמ"ע, שם, ס"ק כד וביאור הגר"א, שם, ס"ק לב.

לדעות חולקות ראה: שו"ת הרא"ש, כלל נז, ב; שו"ת רדב"ז, חלק ד, סי' אלף שב (רלא); תומים, שם, ס"ק יא.

(ג) עדות של מי שנוגע בעדותו, לדעות מסוימות. עיין: תשובות חכמי פרויניציא, מהד' א' סופר, ירושלים תשכ"ז, 329; שו"ת ריב"ש, שלט (עפ"י שו"ת רשב"א המיוחסות לרמב"ן, קט). ראה גם: שו"ת ריטב"א, נב, מהד' קאפח, ירושלים תשי"ט, עמ' נט-ס; שו"ת רשב"ש, רז. לדעה חולקת, ראה: מרדכי, סנהדרין, פרק ראשון, תרצה (רמ"א, חו"מ לד, כו; סמ"ע, ס"ק סב; שו"ת, ס"ק כח; ביאור הגר"א, ס"ק נה.

⁹ תוצאת ה"פלגינן" צריך שתהא עדות שהיא סבירה מבחינה תחבירית או תוכנית. ראה: ר"י מיגוש, שיטה מקובצת, כתובות יח, ב ד"ה עוד כתב ה"ר יהוסף הלוי ז"ל (בתרתי דסתרי אהדי לא אמרינן פלגינן דיבורא); תוספות ישנים, יבמות כה, ב אות א (לא שייך לחלק הדיבור, שאין זה בלא זה כלום); חידושי רמב"ן, מכות ז, א ד"ה (וא"א לחייב זה ולפטור זה בשום פנים); חידושי הרא"ה, כתובות, שם (וכן בשיטה מקובצת, שם, ד"ה וז"ל הרא"ה ז"ל). לחילופין, נדרש שלא יהיה פער משמעותי בין העדות המקורית לבין העדות המתוקנת, מבחינת תוכנה או מטרתה. ראה: שו"ת בית אפרים, אבן העזר, חלק ב, סא: וזה סתירה מן ההפך אל ההפך, כהאי גוונא לא פלגינן דיבורא; קצות החשן נב, ס"ק א: לא שייך פלגינן דיבורא להוסיף בעדותן מה שלא העידו כלל; חידושי הגר"ח החדש, חלק ג, ירושלים תשכ"ז, עמ' יא: אם גוף העדות תשתנה ע"י פלגינן, אז אין שייך לפלגינן.

ב. "פלגין דיבורא" או "בטלה מקצתה בטלה כולה" – הצעות ראשונים

פרשני התלמוד הראשונים התקשו לקבל את הכלל "פלגין דיבורא" בהוראתו הפשוטה. האפשרות לבור מן העדות את חלקיה הפסולים ולדחותם, לא תיתכן עפ"י הכלל "עדות שבטלה מקצתה בטלה כולה". אדרבה; לפי הכלל האחרון, החלקים הפסולים אמורים לגרור בעקבותיהם את בטלות העדות כולה! מתוך פירושם של ראשונים, במפורש או במשתמע, עולים כמה פתרונות לקושי זה:

(1) ראב"ד: עדות אדם על עצמו – אינה עדות. מכאן, שהמרכיב שבעדות המתייחס לעד עצמו אינו חלק של ה"עדות", ולפיכך פסולתו אינה גוררת את בטלות העדות כולה.¹⁰ פתרון זה הולם רק את המקרים בהם מעיד אדם על עצמו (ועל זולתו).¹¹

הצעת ראב"ד מופיעה בשתי נוסחאות. עפ"י הנוסחה הצרה, עקרונית, עדות אדם על עצמו היא עדות, אלא שהכלל עדות שבטלה מקצתה וכו' – איננו חל עליה. נוסחה זו באה הן משום קרא והן משום סברה: משום קרא, שכן שרשו של הכלל עדות שבטלה מקצתה בטלה כולה – נעוץ בדרשת הכתוב: על-פי שני עדים או על-פי שלשה עדים יקום דבר... להקיש שלשה לשנים... ומה שנים נמצא אחד מהם קרוב או פסול עדותן בטלה, אף שלשה נמצא אחד מהם קרוב או פסול עדותן בטלה. האמור כאן מוגבל (לפי דרשה אחרת) ל"מקיימי דבר", הם העדים, להוציא מ"עושי דבר" שהם הצדדים עצמם.¹² הוי אומר: הכלל עדות שבטלה מקצתה בטלה כולה – איננו חל על עדות אדם על עצמו ("עושה דבר").

משום סבר, שכן עדות שבטלה מקצתה בטלה כולה, דווקא אם נתכוונו העדים כולם להעיד. עד שלא נתכוון להעיד אינו בכלל העדות, ופסולתו אינה גוררת את בטלות העדות כולה. מכאן, שעדותו של אדם על עצמו – אינה עדות, שהרי אין אדם מתכוין להעיד על עצמו.¹³

¹⁰ ראה הנ"ל בה"ש 7. התשובה במקורה אינה משל ר' אברהם בן דוד מפושקירא – בעל ההשגות על הרמב"ם, אלא משל חמיו – ר' אברהם בן יצחק אב"ד – בעל האשכול (י"מ תא-שמע, הספרות הפרשנית לתלמוד 1000-1200, ירושלים תשנ"ט, 193). עיין: א' סופר, תשובות חכמי פרוניציא, ירושלים תשכ"ז, 327-330 ובה"ש 5, שם. עם זאת, ראב"ד בהשגותיו, עדות יב, ב, מתבטא אף הוא (בשם "המפרשים הטובים") שבנסיבות בהן לא יחול פלגין דיבורא תיבטל העדות כולה. על כן, המעיד כי פלוני רבע את שורו, "גם הרובע אינו נהרג, לפי שהעדות נגעה על שורו, **דלא פלגין דיבורא**... וכשם שאינו נאמן על שורו כך אינו נאמן על הרובע, **דעדות שבטלה מקצתה בטלה כולה**". בדבריו אלו משיג ראב"ד על פסק הרמב"ם, שם: "הוא ואחר מצטרפין להורגו שאין אדם קרוב אצל ממונו". כלומר: פלגין דיבורא.

¹¹ אכן, הכלל "פלגין דיבורא" מופיע בבבלי רק במקרים אלו. ראה חידושי הר"ן, סנהדרין י', א, עמ' נב: כשתדקק בכל המקומות שנזכרו בתלמוד דין 'פלגין דיבורא' לגבי עדות תמצאם כך שמקצת העדות היה **על עצמו של מעיד**. כך בקובץ ההלכות של רבא בסנהדרין ט, ב – י, א: פלוני רבעו (רבעני) לרצונו (לרצוני) ופלוני בא על אשתי (אשתו כגופו) [למעשה, הנמקתו המפורשת של רבא היא "**אדם קרוב אצל עצמו**", וסתם התלמוד הוא המייחס לרבא את הכלל "דמפלגין בדיבורא"]. כך גם בגיטין ח, ב: עבד שהביא גיטו וכתוב בו **עצמן** ונכסי קנויין **לך**. וכן בב"ב קלד, ב: בעל שאמר **גרשתי** את אשתי. ראה עוד יבמות כה, א-ב: הרגתיו, הרגנוהו (שם, אמנם, לא נזכר במפורש "פלגין דיבורא" אולם בסיס הדיון שבתלמוד, שם, הוא דברי רבא ורב יוסף שבסנהדרין. עיין גם פיהמ"ש לרמב"ם, יבמות ב, ט, מהד' קאפח, עמ' יב).

¹² דרשת רבא במכות ו, א (רש"י, שם, ד"ה יקום דבר). הדרשה מובאת ע"י ראב"ד בתשובתו הנ"ל, ויש שראו בה את עיקר דבריו. ראה: מחנה אפרים, הלכות עדות, סי' ג: במעיד על עצמו... דאינו בתורת עדות, ובהא הוא דפלג' דיבורא משום דלא ממקיימי דבר הוא; שו"ת אחיעזר, חלק ב, י"ד, סימן כה: והא דאמרין דפלגין דיבורא כשמעיד על עצמו לפי שאינו בגדר עדות כדאמרין במקיימי דבר הכתוב מדבר ולא בעושי דבר.

¹³ הלכת נמצא אחד קרוב או פסול מוגבלת במשנת מכות א, ח ע"י רבי: מה שנים נמצא אחד מהן קרוב או פסול עדותן בטלה אף שלשה נמצא אחד מהן קרוב או פסול עדותן בטלה... רבי אומר... **בזמן שהתרו בהן** אבל בזמן שלא התרו בהן מה יעשו שני אחין שראו באחד שהרג את הנפש. הרמב"ם עדות ה, ד פוסק כרבי, ומפרש את ההתראה ככוונה להעיד: במה דברים אמורים בזמן **שנתכוונו כולן להעיד**, אבל אם לא נתכוונו כולם להעיד מה יעשו שני אחים בכלל העם וראו העם כשהרג זה את זה או כשחבל בו או כשחטף חפץ מידו (ועיין שו"ת רבינו משולם איגרא, אבהע"ז, סי' כא, אות ה).

הכוונה להעיד נדרשת כדי להגביל את בטלות גורפת של **העדים** ושל **העדות**: ע"כ הכי הוא, דמאי דאדם קרוב אצל עצמו לאו משום עד פסול הוא, שאם היה משום עדות היה פסול כל עדות שיעידו בשביל, שהרי הוא ממקצת העדים הפסולים (ר"ן, הנ"ל בה"ש 7).

עפ"י הנוסחה הרחבה עדות אדם על עצמו – אינה עדות באופן עקרוני. "עדות" היא הודעה שיש בכוחה לחייב אחרים. את עצמו מחייב אדם מכח הודאת פיו ולא מכח עדותו.¹⁴

פתרונו של ראב"ד מעורר כמה קשיים: ראשית, "פלגין דיבורא" משמעו שחלוקת העדות ברכה לחלקים היא המאפשרת את קבלתה. לפי ראב"ד, הוצאת חלק של העדות מגידרה היא הגורמת את קבלתה של העדות כולה.¹⁵ שנית, רבא – מרא ד"פלגין דיבורא" – מחיל דין זה גם על עדותו של אדם על אשתו. ההנמקות שניתנו לשיטת ראב"ד תקפות רק לגבי עדותו של אדם על עצמו: על אשתו מתכוין אדם להעיד וכלפיה הוא מ"מקיימי דבר". כמו כן, עדותו של בעל היא המחייבת את אשתו, ולא הודאתו.¹⁶ שלישית, הצעתו של ראב"ד מביאה לתוצאה בלתי סבירה: עדותו של אדם על ארוע בו מעורב הוא עצמו – תתקבל. לעומת זאת, עדות של קרוביו על אותו ארוע – תיפסל!¹⁷

(2) המיוחס לרשב"א:¹⁸ חלקי העדות שיש בהם הרשעה עצמית – אינם קבילים, ורואים אותם כאילו אינם. על כן, עד המעיד: "אשתך זינתה עימי" – מקבלים את חלק עדותו הראשון המרשיע את האשה (אשתך

כיו"ב, שיטה מקובצת כתובות יח, ב (שיטה ישנה): אדם קרוב אצל עצמו ומעולם לא נתכוין להעיד על עצמו; יד רמה סנהדרין י, א ד"ה ואמר רבא: ומה שאמר על עצמו לא לשום עדות אמרו... אלא כשיחה בעלמא קחשיב לה. ראה עוד: רש"י יבמות כה, ב ד"ה רבא פליג: דכיון שזה מתכוין לעדות נאמן הוא אצל חבריו...; ראב"ד עדות יב, ב: שגם ברובע אינו נהרג, לפי שהעדות נגעה על שורו... וגם על שורו נתכוון להעיד.

¹⁴ כך מציע ריטב"א בחידושו, יבמות ה, ב ד"ה רשע הוא (מה שמעיד על עצמו... אינו עדות אלא הודאה), וביתר פירוט בתשובותיו, סי' נב, מהד' קאפח, ירושלים תשי"ט, עמ' ס: לפי שכל מה שמעיד אדם לעצמו, בין לזכות בין לחובה, אין עליו שום עדות, אלא כבעל דבר עצמו שטוען ומזכה או מחייב לעצמו; דעדים חלוקים הם לעצמן לבר מבעלי הדין, כדכתיב: 'ועמדו שני האנשים אשר להם הריב, ואמרינן: שני האנשים – אלו העדים, אשר להם הריב – אלו בעלי דינין. לניסוח דומה, עיין שו"ת רדב"ז, חלק ד, סימן אלף שב (רלא). ראה עוד: שו"ת מהר"ם בן ברוך, ברלין תרנ"א, 244 (דלא נתקבל עדות); תלמיד הרמב"ן, סנהדרין כה, א (סנהדרין גדולה, כך ה, ירושלים תשל"ב, עמ' לא: אין העדות חלה עליו כלום); חידושי הגר"ח על הש"ס, מהד' סטנסיל, חמוש"ד, עמ' ריג: דהוא לגבי נפשיה בע"ד הוא בהגדה זו... אין לה דין עדות כלל...; שו"ת אבני נזר, אה"ע, כט (ז): דלא אמרינן פלגין דיבורא אלא בבעל דין דאין שם עד עליו; רמ"א עמיאל, המדות לחקר ההלכה, חלק ג, ירושלים תשל"ג, עמ' רב (נד); H. Soloveitchik, History of Halakhah – Methodological Issues: A Review Essay of I. Twersky's *Rabad of*

Posquieres, Jewish History 5 (1) 1991, p. 97; ש' אלבק, דיני הראיות בתלמוד, ירושלים תשמ"ז, 227, 229.

באשר לעילת חיובו של אדם בהודאת פיו, עיין: ע' רדזינר, יסודות 'דיני קנסות' במשפט התלמודי, עבודת ד"ר, ר"ג תשס"א, 241-239; 322-320.

¹⁵ ח"י לוין, עדות קרובי הנרצח על הרוצח והמושג 'פלגין דיבורא', ספר היוכל לכבוד הרב י"ד סולביצ'ק, ירושלים תשמ"ד, (=) מחקרים במדרשי ההלכה ובספרות התלמודית, בר אילן תשמ"ז, 78-79.

¹⁶ ברוח קושי זה גם המשכה של הסוגיה שבבבלי, סנהדרין י, א - איננו מובן. לפי הנאמר שם, מסתפק רבא אם יחול הכלל בעדותו של אדם על ממונו (שורו שנרבע). לפי ההנמקות שניתנו לשיטת ראב"ד, ברור לחלוטין שהכלל לא יחול על ממונו של אדם, ואין כלל מקום להסתפק בשאלה זו.

¹⁷ שו"ת נודע ביהודה, מהדורא קמא, אבהע"ז עב, וילנא, דף סו, 4 – סז, 1: וזה תימה גדולה שכל הקרובים יהיו פסולים לעדות בין לזכות ובין לחוב, ואפילו כמשה ואהרן מגזירת הכתוב, ואדם על עצמו יהיה נאמן! ראה עוד: לוין, שם.

את שיטת ראב"ד כאן השווה לפירושו במכות ז, א (רא"ש, מכות פרק א, סי' יד: עדי פרעון הקרובים לערב – פסולים גם ללוה!), ועיין: ביאור הגר"א, חו"מ לג, ס"ק לא.

¹⁸ מקובל לייחס פתרון זה לרשב"א בתשובותיו, חלק א, סי' אלף רלז. ראה, למשל: דרכי משה, חו"מ לד, ס"ק יא; סמ"ע, שם, ס"ק סד; שו"ת חכם צבי, קנ; שו"ת נודע ביהודה, שם; שו"ת חתם סופר, אבהע"ז, חלק ב, סי' נב בסופו. ברם, נראה שאלו דברי השואל ואילו רשב"א עצמו – רוח אחרת היתה עימו. ראה: הגהות ר' ברוך פרענקל תאומים לשו"ת נודע ביהודה, מהדורא קמא, אבהע"ז

עב (הגהה לדף עד, שורה יד); חידושי הר"מ, חו"מ לד, ס"ק כו, ד"ה וכבר (ובודאי שלא היה מזדמן לרב כמוהו טעות בזה...). אכן, עיון מדוקדק בתשובה הנזכרת מלמד כי הרשב"א איננו חתום על הדעה מיוחסת לו, ולא זו בלבד אלא שהוא עצמו דחאה: בתשובה הנזכרת תולה הרשב"א את הדעה הנ"ל בשואל (וכן במה שחלקת). בהמשך הוא דוחה אותה (ויש לבעל הדין לחלוק בזו ולומר), ומציע את דעתו שלו (ואני אומר). מסקנה דומה מתקבלת גם מתוך התבטאויות נוספות של רשב"א. עיין: שו"ת רשב"א, חלק א,

זינתה), ומוחקים את חלק העדות האחרון (עימי), שיש בו הרשעה עצמית, כאילו לא הועד. נמצא, שה"עדות" כוללת רק את החלקים הנותרים הכשרים, ואין בה מקצת שבטל; והואיל ולא בטלה מקצתה – הריהי קיימת כולה.

הצעה זו דחוקה. לכאורה, מחיקת חלקי ההרשעה העצמית – מותירה עדות סרק שאין בה ממש, ואין בכוחה להרשיע אף אחרים. כך ניסח קושי זה ר' צבי אשכנזי:¹⁹

הדבר ברור, שכדי שהעד המעיד בטומאה יהא נאמן, צריך שיעיד שנטמאת מאותו האיש שקינא לה... וא"כ איך אפשר לומר בכאן "פלגין דיבורה", ולומר שזינתה אבל לא ממנו... וכיון שאין בה עד על האיש הלזה שקינא לה, שוב אין עוף הפורח נאמן בה על אדם אחר!²⁰

(3) רש"י ובעלי התוספות: חלוקת העדות היא סוביקטיבית ולא אוביקטיבית. העדות גופה אינה נחלקת, ואינה בטלה ולו במקצת. הדיינים נוטלים את העדות השלמה אלא שהם מאמינים רק לחלקים מתוכה.²¹ גם כנגד הצעה זו עומדים כמה קשיים. ראשית, אין כאן "פלגין" לדיבור אלא לנאמנות.²² שנית, כל עדות שבטלה מקצתה יכול שתתקיים כולה. יטלו הדיינים את העדות השלמה, יאמינו לחלקה האחד ויידחו את חלקה האחר!²³ ושלישית, הנאמנות החלקית – לזכות ולא לחובה – היא כלל בסיסי בדיני הראיות, ואינה נשענת כלל על פלגין דיבורא (קושיית ר' שמעון שקופ הנ"ל בפתיחה).

(4) פתרון נוסף אינו מפורש, ברם, הוא משתמע מדברי הראשונים. לפי הצעה זו, "פלגין דיבורא" אינו הליך של חלוקת העדות שבמסגרתו נדחים החלקים הפסולים. זהו הליך פרשני שבו מתפרשים החלקים הפסולים והעדות השלמה מעוצבת מחדש ע"י ביה"ד.²⁴ העדות כולה נותרת במקומה, ובמהלך פירושה היא

תקנב (התשובה אינה מבחינה בין האומר 'אשתך זינתה עמי' לבין האומר 'אני זינתי עם אשתך'. השווה שו"ת נודע ביהודה, שם, דף סח, 3: ודא ודאי פלא גדול הוא); חידושי הרשב"א, כתובות יח, ב, מהד' מ' הרשלה, ירושלים תשל"ג (מופיע כאן פתרון הקבילות החלקית שבסמוך).

¹⁹ שו"ת חכם צבי, קנ.

²⁰ אחרונים הוסיפו להקשות על רשב"א, והאריכו בנסיגות למצוא פשר לדבריו. ראה: שו"ת נודע ביהודה, שם; שו"ת חתם סופר, שם; חידושי הר"מ, שם; שו"ת זכרון יוסף, אבן העזר, שאלה ז, אות יח.

²¹ רש"י, סנהדרין ט, ב ד"ה רבא אמר: דפלגין דיבורא, ומהימנין ליה לגבי חבריה ולא מהימנין ליה לגבי דידה לפסול לעדות; שם, י, א ד"ה פלוני בא על אשת: ולגבי האי מהימן ולא מהימן לגבי האי; תוס', יבמות כה, ב ד"ה לימא רב יוסף (דיון בפלגין דיבורא על בסיס נאמנות); ר' אלחנן ווסרמן, קובץ הערות למסכת יבמות, אותיות רלד, רמו (בשם ר"ח מבריסק). בקירוב לכך: חידושי הגר"ח על הש"ס, מהד' סטנסיל חמוש"ד, עמ' קטז.

²² שו"ת נודע ביהודה, שם (סו, 4 – סז, 1): אין הכוונה שאנו מחלקים דבריו אלא הכוונה שאנו מחלקין היוצא מכוונת דבריו, ומאמינים מה שמעיד על אחרים ואין מאמינים לו מה שמעיד על עצמו. צא ולמד: הסרבול הפרשני (אין הכוונה... אלא הכוונה...). מבטא דוחק. ניסוח דומה ראה: שערי יושר, שער ו, בתחילת פרק יא: שפלגין כח הדיבור, שמקצת כח הדיבור מתקיים ופעל בכח הדין ומקצת אינו מתקיים. ועוד שם: ואין הכוונה שמקצת מן הדיבור מתבטל וקצתו מתקיים.

²³ ברקע קושי זה עומד השימוש המוגבל שנעשה ב"פלגין דיבורא". ראה לעיל בה"ש 9-8.

רש"י, עקבי לשיטתו, אכן גורס שעדות 'מתוך שנתקיימה במקצת נתקיימה כולה' (בלשונו הביקורתית של רמב"ן כנגד רש"י. עיין חידושי הרמב"ן, מכות ז, א, מהד' מכוון התלמוד הישראלי השלם, ירושלים תשמ"ו, עמ' מו). כך בהוה אמינא של מימרת רבא "פלוני בא על אשת": הואיל ומהימן ההוא דיבורא למיקטליה לחבריה, ליקטולה נמי לדידה (סנהדרין י, א ד"ה אצל אשתו), וכך למסקנה במימרת רבא "פלוני רבע שור": לא אמרין אדם קרוב אצל ממונו לענין פלגי דיבורא, והשור ייסקל (שם, ד"ה הדר פשטה).

²⁴ בדיני הראיות שבתלמוד מצויים מוסדות נוספים שעניינם פרשנות של העדות ע"י ביה"ד ועיצובה מחדש:

(א) ב"מ ג, ב: אמרו לו שנים אכלת חלב, והוא אומר לא אכלתי... מה אם ירצה לומר מזיד הייתי. ובתוס', שם, ד"ה מה: [שיכול]

לתרץ דבריו ולומר לא אכלתי שוגג אלא מזיד. ראה עוד: אנצ"ת, כרך יט, טוען ונטען, עמ' שיח-שלח.

(ב) גיטין לו, ב: פתח פיק לאילם. וברמב"ם סנהדרין כא, יא: ראה הדין זכות לאחד מהן, ובעל דין מבקש לאמרה ואינו יודע לחבר

הדברים... או נשתבש מפני הסכלות... הרי זה מותר לסעדו מעט להבינו תחילת הדבר. ראה עוד: אנצ"ת, שם, עמ' רפ-רפח; א'

שוטמן, סדר הדין, ירושלים תשמ"ח, 324-328, 334-335.

נקראת לחצאין ונדרשת לפרקים.²⁵ נמצא, שאין כאן בטלות חלקית של העדות, ומשלא בטלה מקצתה ודאי שלא תיבטל כולה.

לפיכך, המעיד כי הרג את פלוני (הרגתיו), נדרשים דבריו כאילו העיד שהרגו באונס ולא ברצון, בשוגג ולא במזיד. כיוצא בזה, המעיד "זינתי עם אשתך" מתפרשת עדותו כאילו העיד שזינתה עימו לאונסו ושלא לרצונו.

אף פתרון זה מוקשה, ובעיקר, לשונית. "פלגין דיבורא" משמעו חלוקה של העדות. לעומת זאת, בהליך פרשני מוסיפים וגורעים ודורשים את העדות, ולא דווקא מחלקים אותה. נראה, שהמונח ההולם לפי הצעה זו צריך להיות: "תרצין דיבורא" או "דרשין דיבורא".²⁶

דומה שהצעות הראשונים כולן דחוקות. הכלל "פלגין דיבורא", כמשמעו, אכן מורה על ביטול העדות במקצתה, ולכאורה, אין ליישבו עם ההלכה: עדות שבטלה מקצתה בטלה כולה. האמנם כך הוא?

ג. עדות שבטלה מקצתה – בטלה כולה

ברקע הסתירה שבין "פלגין דיבורא" לבין הכלל "עדות שבטלה מקצתה בטלה כולה" חבוייה ההנחה ש"עדות" שקולה ל"דיבורא" ומשמעה הגדת העדים. ברם, "עדות" בלשון חכמים סובלת גם משמעות נוספת: כת העדים.²⁷ כפי שנראה להלן, הפירוש המקורי והשכיח של הכלל "עדות שבטלה מקצתה בטלה

מוסדות אלו מעדיפים את תכלית דיני הראיות (דין אמת) על הדין הפורמאלי (קבלת הראיות כצורתן). ראה ש"ת הרשב"א, חלק ב, קמח: אע"פ שבעלי הדין נוטים מדרך האמת מתוך טענותיהם ואין לבעל הדין עדים ידועים וראיה ברורה, צריך בית הדין לדון הדין לאמיתו, ואין לדיין לומר איני חותך אלא מתוך העדים והראיה... אלא חותך על פי האמת, שלא נצטוונו אלא על דין האמת.

²⁵ הריטב"א בחידושו ליבמות כה, א ד"ה רשע, מבחין בין עדות אחת שניתנת לפיצול לשתי עדויות עצמאיות (הרגתיו – מהימנין ליה שמת אותו פלוני, אבל אין מאמינים שהרגו הוא) לבין עדות אחת שפירושה מונח בתוכה (אנוסים היינו מחמת ממון). באחרונה – "לא פלגין עדות אחת לשתיים להיות גורעים ומוסיפים ודורשים". ומכלל לאו אתה שומע הן. כלומר: בראשונה – "פלגין... להיות גורעים ומוסיפים ודורשים". ראה עוד פירוש רבנו יהונתן מלונל, סנהדרין שם, סנהדרי גדולה ב, ירושלים תשכ"ט, עמ' מו: ואמרין שלא העיד אלא על אשה אחרת; ש"ת הרשב"א, חלק א, סי' אלף רז: אע"פ שיש במשמע סתם דבריו שהרגו לרצונו... פלגין דיבורא ואמרין לא לרצונו אלא לאנסו, אי נמי בשוגג; המאירי, בית הבחירה, סנהדרין ט, ב ד"ה ומשטה זו אני דן (זינתי עם אשתך – לאונסו של בועל).

²⁶ המונח "תר"ץ לדיבורא" יחידאי בתלמוד (כריתות יב, ב: מאי שנא חלבין וביאת מקדש דמודו ליה? דאם רצה יאמר מזיד הייתי, טומאה ישנה נמי מתרץ דיבוריה, דאם רצה יאמר לא עמדתי בטומאתי אלא טבלתי), אולם הוא רווח למדי בספרות הראשונים, בהתייחסם להודאה הניתנת להתפרש ע"י בעליה. ראה, למשל: יבמות פח, א תוד"ה ומה אם; ב"מ ג, ב תוד"ה מה לפי; ש"ת הרא"ש, כלל סה, סי' ב (בסופו); ש"ת מהרי"ל החדשות, קט (ובתוכן דבריהם); שם, רא (הילכך אתם); ש"ת מהרי"ל וייל, ל (ומחמת המאיתיים); ש"ת מהרי"ק, י (על דבר).

²⁷ ראה, למשל, משנת מכות א, ט: בזמן שמקצתן רואין אלו את אלו – הרי אלו עדות אחת, ואם לאו הרי אלו שתי עדויות (ראה להלן ה"ש 41); משנת ב"ב ג, ד: הרי אלו שלשה עדויות [שלשה אחים ואחד מצטרף עמהם] בניגוד ל"שנים בראשונה ושנים בשנית" והן עדות אחת להזמה (השווה: בן יהודה, כך ט, עדות, 4334-4335, וכמוהו יאסטרוב, 1043 ועוד, המפרשים גם כאן "עדות" כהגדת עדים).

כ"ב, גם "עד" נושא כפל משמעות: האיש המעיד והראיה. ראה, למשל, משנת סוטה ו, ג: ועד אין בה – כל עדות שיש בה. ראה עוד: ספר השרשים לרד"ק, ערך עוד, ברלין 1847; ד"צ ירושלים תשכ"ז, עמ' תקו: לא תענה ברעך עד שקר, כמו: עדות שקר; ח' רבין, חקרי לשון, ירושלים תשנ"ט, 75: עד היא גזירה לאחור מן עדות.

פעמים שנחלקו בדבר: יביאהו עד – יביא עדים שנטרפה והלז פטור מלשם. אבא שאול אומ' יביא עדידה [= ראייה לך שנטרפה. ראה להלן ה"ש 41] (מכילתא דרשב"י כב, יב, מהד' אפשטיין-מלמד, עמ' 206). כ"ב, במכילתא דרבי ישמעאל, מסכתא דנזיקין, פרשה טז, עמ' 305; ב"ק י, ב. בעקבות מחלוקת התנאים – נחלקו הפרשנים שם (שמות כב, יב). רש"י פירש: יביא עדים שנטרפה באנס. לעומתו, פירשו רשב"ם ואב"ע: יביא מקצת מן הטריפה לראיה.

כולה", מניח שיש לפרש "עדות" כמשמעה האחרון, וביאורו של הכלל כך הוא: כת עדים שבטלו או נפסלו מקצת חברה – בטלה כולה!²⁸

1. נמצא אחד מהם קרוב או פסול – הלכת המקור
מצינו בירושלמי, גיטין א, א; מג, א-ב (ובמקבילה במכות א, טו; לא, ב; כתובות יא, ה; לד, ג):

כתב כל נכסיו לשני בני אדם כאחת והיו עדים כשירין לזה ופסולין לזה –
... רבי יוחנן אמר מאחר שהן פסולין לזה פסולין לזה...
א"ר אלעזר מתניתא מסייעא לר' יוחנן מה השנים נמצא אחד מהן קרוב או פסול עדותן בטילה אף
השלשה נמצא אחד מהן קרוב או פסול עדותן בטילה.
רבי יעקב בר אחא אמר אתפלגון רבי חנינה חברין דרבנין ורבנין חד אמר יאות א"ר לעזר...
מ"ד יאות א"ר אלעזר נעשית עדות אחת ובאיש אחד בעדות שבטלה מקצתה בטלה כולה...

לדעת ר' אלעזר (אליבא דרבי חנינה או רבנן) מזהה הלכת עדות שבטלה מקצתה בטלה כולה עם ההלכה
התנאית הקובעת שאם בטלה מקצתה של כת עדים, כגון שנמצא אחד מהם קרוב או פסול, בטלה
הכת כולה.²⁹ ר' חנינה או רבנן מסתפקים אם ניתן לזהות בין הלכת המשנה (כת אחת באיש אחד) לבין דינו
של ר' יוחנן. ספיקם אינו כלפי הלכת המשנה אלא כלפי דינו של ר' יוחנן: האם יש להגדירו ככת אחת
המעידה על שני בני אדם, או שמא יש כאן שתי הגדות עדים, ואז הלכת המשנה שונה בתכלית מדברי ר'
יוחנן.

2. ביטול גט (בבלי, גיטין לג, א-ב)

ת"ר: אמר לעשרה, כתבו גט לאשתי - יכול לבטל זה שלא בפני זה, דברי רבי; רשב"ג אומר: אינו יכול
לבטל אלא זה בפני זה.
במאי קמיפלגי? בעדות שבטלה מקצתה בטלה כולה קמיפלגי, רבי סבר: עדות שבטלה מקצתה לא
בטלה כולה, ואי אזלי הנך כתבי ויהבי ליכתבו וליתבו; רשב"ג סבר: עדות שבטלה מקצתה בטלה כולה,
והנך לא ידעי ואזלי וכתבי ויהבי, ושרו אשת איש לעלמא...

²⁸ הנחה זו בולטת על רקע שכיחות הוראתה של "עדות". אף שברוב מכריע של המקורות "עדות" משמעה הגדת העדים, "עדות"
המופיעה בהקשרו של הכלל "עדות שטלה מקצתה" הוראתה, בד"כ, כת העדים!

²⁹ להלכת נמצא אחד מהם קרוב או פסול, ראה: משנת מכות א, ז [והשווה מ"ת יז, ו, 101]; ספרא, דבורא דחובה, פרשה יב (יא),
מהד' א"א פינקלשטיין, ניו יורק תשמ"ג, כרך ב, 207 (חילופי נוסח, שם, כרך ג, 287); אבות דר' נתן, מהד' ש"ז שכטר, ניו יורק
וירושלים תשנ"ז, נ"א, דף מה, א-ב (מ' קיסטר, אבות דר' נתן – עיונים בבעיות נוסח, עריכה ופרשנות, עבודת ד"ר, ירושלים
תשנ"ד, 193-195).

על זהות ההלכות - עדות שבטלה מקצתה נמצא אחד מהם קרוב או פסול - הצביע כבר הראב"ד בתשובתו (הנ"ל בה"ש 7): שכל
עדות שבטלה מקצתה מחמת פסול קורבה בטלה כולה, ולא מפלגי דיבורא, דהא לא פליג בהו רחמנא ואמר דמה שנים נמצא אחד
מהן קרוב או פסול עדותן בטלה אף שלשה, אלמא לא פלגינן עדות!

על הזיקה בין ההלכות, אליבא דהירושלמי, עיין: שו"ת נודע ביהודה, מהדורה קמא, אה"ע, סימן מה: ונמצא אנו למדין מירושלמי
זה שהני עיני תרוייהו שוים... וכל אלו שם אחד להם עדות שבטלה מקצתה בטלה כולה; שו"ת צמח צדק, אבה"ע"ז, סי' נד, אות
ה: בירושלמי דגיטין... דשם נת' בהדיא דהטעם דנמצא אחד מהן קרוב או פסול הוא משום עדות שבטלה מקצתה; שו"ת אחיעזר,
חלק ב, יר"ד, סימן כה: עדות שבטלה מקצתה בטלה כולה הוא כדין נמצא אחד מהם קרוב או פסול, כמבואר בירושלמי...

ביאורו של סתם התלמוד את הברייתא מניח בבירור ש"עדות שבטלה מקצתה" היינו כת עדים שנתבטלה בחלקה ע"י הבעל.³⁰ לא סביר לפרש שמדובר בביטולה של הגדת העדים, שהרי הגט טרם נכתב והעדים עדיין לא העידו בו.

3. הלכת התוספתא (עפ"י התלמודים)

הכלל "עדות שבטלה מקצתה" מצוי, לראשונה, בדברי תנאים שבתוספתא, ב"ק ז, כג (ליברמן), 35:

[שנים מעידין בו שגנב והן מעידין בו שטבח ומכר נמצאו זוממין על הטביח' הוא משלם תשלומי כפל והן משלמין תשלומי ג'.

א"ר יוסי: בד"א בזמן שהן שתי עדיו אבל אינ' אלא עדו' אח' עדו' שבטלה מקצת' בטלה כולה. נמצאו זוממין על טביח' ומכיר' הו' פטור והן משלמין תשלומי כפל.

נמצאו זוממין על זה ועל זה חייבין על זה ועל זה נאמר ועשיתם לו כאשר זומם לעשות לאחיו].³¹

לדברי הכל, עדים זוממים יתחייבו בתשלומי ארבעה וחמישה רק אם הוזמו הן על הגניבה והן על הטביחה והמכירה. כמו כן, אם הוזמו על הגניבה בלבד – בטלה העדות כולה, שטביחה ומכירה על גבה של גניבה הן באות.³²

מחלוקת התנאים היא במקרה שבו אותם עדים העידו הן על הגניבה והן על הטביחה, ואח"כ הוזמו על הטביחה (או המכירה) בלבד: ת"ק גורס שעדות הגניבה במקומה עומדת. לפיכך, הגנב חייב כפל, ובשאר השלושה יתחייבו הזוממים. ר' יוסי חולק. לדעתו, רק אם הגניבה והטביחה הן "שתי עדויות" תעמוד עדות הגניבה.³³ ברם, אם הן "עדות אחת" – בטלות רכיב הטביחה גוררת את בטלות העדות כולה, ועל כן יהיה הגנב פטור בלא כלום. בתלמודים – הן בירושלמי והן בבבלי – מתבאר ש"עדות" האמורה כאן משמעה כת עדים. לפי נוסח הירושלמי: א"ר יוסי במה דברים אמורים בשתי כ י ת י עידויות ובשתי התריות אבל בעדות אחת ובהתרייה אחת...³⁴ מסקנה דומה מתקבלת גם מתוך ביאורו של הירושלמי לכלל עדות שבטלה מקצתה בטלה כולה (שם, ב"ק, בהמשך הדברים):

³⁰ ראה אוצה"ג, שם, חלק הפירושים, פו (חדושי המאירי כ"י): ואנו קורין בכאן שבטלה מבנין הדגוש (פיעל – ב' חרוקה וט' דגושה)... רוצה הוא בזה שיעיד ולא בזה... שאף כשביטל מקצתם לא ביטל הגט עד שיבטל את כולם. משמע שהעדים, או הכת, הם הבטלים. אולם, לפי רש"י, גיטין לג, ב ד"ה בטלה כולה: ואפ"י נשתיירו שנים **שעדותן עדות** וזה לא בטל בפניהם – בטלו אף הן. כלומר: העדות הבטלה היא הגדתם של עדים.

³¹ הלכה זו חסרה בתוספתא שבכ"י וינה, והושלמה ע"י ליברמן, בשינויים מסויימים, עפ"י כ"י ארפורט, ובזיקה לברייתא שבבבלי, ב"ק עג, א.

³² כך עולה מן המשנה, ב"ק ז, ג עליה מוסבת התוספתא. ראה: א' גולדברג, פירוש מבני ואנליטי של מסכת בבא קמא, לוח מקבילות של נוסחי המשנה והתוספתא, ירושלים תשס"א, 271-272. כיו"ב, בברייתא שבבבלי, ב"ק עה, ב: הוזמו עדי גניבה - עדות שבטלה מקצתה בטלה כולה (עיין רש"י, ב"ק עג, א ד"ה בטלה כולה; רמב"ם, עדות כא, ו: בטלה כל העדות, שאם אין גניבה אין הטביחה או המכירה מחייבתו לשלם כלום). עפ"י המבואר בבבלי, שם, הלכה זו אינה שנויה במחלוקת (אילימא ארישא לית ליה לסומכוס עדות שבטלה מקצתה בטלה כולה). ברם, בירושלמי, שבועות ח, ג; לח, ד, מובא בשם סומכוס: אע"פ שאין גנבה, יש טביחה ומכירה. עיין: ד' הלבני, מקורות ומסורות – ביאורים בתלמוד, ב"ק עה, ב, ירושלים תשנ"ג, עמ' רפח-רפט.

³³ גולדברג, שם, 151-152.

³⁴ כך בירושלמי מכות א, ח; לא, א-ב עפ"י כ"י לידן וכך במקבילה שביירושלמי, ב"ק ז, ד; ה, ד - ו, א עפ"י כ"י אסקוריאלי (אבל בכ"י לידן, שם, כתי - חסר). לדעת ר"ש ליברמן (הירושלמי כפשוטו - מבוא, ירושלים תרצ"ה, עמ' יג-יד; תוספתא כפשוטו, זרעים חלק א, מבוא, ירושלים תשנ"ג, עמ' כ-כא) דברי הירושלמי כאן הם פירוש למשנת מכות א, ח: מה שנים נמצא אחד מהם קרוב או פסול... **בזמן שהתרו בהן**... כלומר: ההתרייה היא מבחן לצירופם של עדים בודדים **לכת** אחת (והשווה: ש' ליברמן, תלמודה של קיסרין, מוסף התרביץ ב, תרצ"א, עמ' 35, ה"ש 29: בהתרייה אחת, ופירושו כמו: בבת אחת; י"צ דינר, חידושי הריצ"ד, חלק שלישי, ירושלים תש"ן, עמ' שלא). באופן אחר, ייתכן שהתרייה מבשרת את תחילת הגדת העדים (ע' רדזינר, התראה בעדים ותחילת עדות,

מהו כל עדות שבטלה מקצתה בטלה כולה? היו עומדין ומעידין עליו בעשר' בניסן שגנב את השור באחד בניסן וטבח ומכר בחמש' בניסן והוזמו באחד עשר בניסן – כל עדות שהעידו מב' בניסן עד חמשה בניסן למפרע הרי אלו פסולין.³⁵

כלומר: אף אם העידו העדים עדויות הרבה בין ב' בניסן לחמישה בניסן, העדויות בטלות שכן אם בטלה כת העדים לעניין אחד, הריהי בטלה אף לעניינים אחרים, ועד זומם מעצמו הוא נפסל.³⁶ נמצא, שבטלות מקצתה של עדות מוסב על כת העדים ולא על הגדתם, שהרי הגדותיהם שונות ונפרדות זו מזו, ואין שייך בהן "מקצתה" ו"כולה".³⁷

גם בתלמוד הבבלי מובלט ביאורה המקורי של "עדות" שבברייתא – ככת עדים. וכך מהלכם של דברים שם (בבא קמא עג, א):

... א"ר יוסי: בד"א - בשתי עדיות, אבל בעדות אחת - עדות שבטלה מקצתה בטלה כולה.

מאי בשתי עדיות, ומאי בעדות אחת?

אילימא בשתי עדיות - בשתי עדיות ממש בשתי כתות, בעדות אחת - בכת אחת בזה אחר זה, וא"ר

יוסי: בעדות אחת, בכת אחת בזה אחר זה, כי מסהדי אגניבה והדר מסהדי אטביחה,

כי מתזמי אטביחה - עדות שבטלה מקצתה בטלה כולה ואיתזמו להו אגניבה, מהיכא תיתי הך?

אלא לאו בשתי עדיות - בעדות אחת כעין שתי עדיות, ומאי נינהו? כת אחת בזה אחר זה,

אבל בעדות אחת בבת אחת לא...³⁸

הבבלי מניח בפירושו הראשון (אילימא) ש"עדות ממש" היא כת עדים, וכלפי זה נאמר עדות שבטלה מקצתה – בטלה כולה, אף אם מדובר בשתי הגדות עדים (בזה אחר זה). הפירוש האחרון בא לצמצם את הראשון (מהיכא תיתי הך), אלא שגם כאן מתפרשת "עדות" ככת עדים. "שתי עדויות" משמע כעין שתי עדיות, היינו כעין שתי כתות עדים (שתי הגדות שניתן לראותן כשתי כתות), ו"עדות אחת" משמע כת אחת והגדה אחת.

הוא אומר: "עדות [שבטלה]" מתפרשת כת עדים (ולא כפירושה המקובל: הגדת עדים); והואיל ובטלה כת העדים לעניין הטביחה – בטלה כולה, אף לעניין הגניבה. לעומת פירוש זה, הפירוש המקובל איננו עולה יפה (בשני התלמודים), שהרי על פיו דווקא הגדה אחת של עדים שבטלה מקצתה בטלה כולה, להבדיל משתי הגדות נפרדות. מכאן נגזרת האפשרות הפשוטה לקיים עדות גניבה כשהיא נפרדת מעדות הטביחה

עיוני הלכה ומשפט לכבוד פרופ' א' קירשנבאום, דיני ישראל כ-כא, תש"ס-תשס"א, 536-537. לפי"ז, הירושלמי עצמו מבקש להבחין בין שני המשמעים של עדים. על כן הוא נוקט במונח "עדות" כדי לתאר כת עדים (כמקובל בטרמין "עדות שבטלה מקצתה") ובמונח הנבדל "התרייה" כדי לתאר את הגדת העדים. ראה: פני משה, ב"ק, שם, דף לא, ב, ד"ה פתר לה בהתרייה (פעמים ש"התראה" מחליפה "עדות", שכן "עדות" כפעולת עדים, משמעה כפול: מסירת אינפורמציה והתראה. ראה: א' שמש, עדות, תוכחה והתראה: עיון משווה בהלכת כת מדבר יהודה והלכת חז"ל, תרביץ סו, תשנ"ז, עמ' 164, ה"ש 57).

³⁵ ישנם כמה הבדלי נוסח בולטים בין ב"ק לבין מכות; ברם, סוגיית ב"ק היא, כנראה, המקורית. ראה: ליברמן, תש"ק, עמ' 36, ה"ש 31.

³⁶ הברייתא מופיעה בירושלמי, שם, כסיוע (ותני כן) לדברי רבי זעירה הגורס: עד זומם אינו נפסל בבית דין אלא מעצמו הוא נפסל. ³⁷ תוספות ר"ד, ב"ב לא, ב ד"ה אליבא דרב חסדא: עדות שבטלה מקצתה אינה חלה על הגדות נפרדות אלא אם הן כרוכות זו בזו עניינית (קשורות למסכת עניינים אחת); משובב נתיבות נב, א: ולא אמרי' בשני עדיות על שני מעשים עדות שבטלה מקצתה בטלה כולה (בניגוד להערת ר"י לוברבוים, נתיבות המשפט, שם, ס"ק א).

³⁸ חילופי נוסח עיקריים (עפ"י כ"י מינכן 95; המבורג 165 (19); אסקוריאלי ווטיקן):

[בעדות אחת] בבת אחת – מינכן, המבורג ואסקוריאלי: בכת אחת ובבת אחת. בכ"י מינכן ווטיקן נוסף (לאחר 'בבת אחת'): עדות שבטלה מקצתה בטלה כולה.

(שתי הגדות נפרדות). מדוע, א"כ, נזקק ר' יוסי להרחיק דבריו לשתי כיתות נפרדות של עדים – ממש (ירושלמי וכן בבלי בתחילה) או בדומה להן (בבלי במסקנה) – כדי לקיים את עדות הגניבה?³⁹ לבד מן המקורות שהוזכרו לעיל גם במקורות נוספים בהם מופיע הכלל יש לפרש "עדות שבטלה מקצתה"

כלפי כת העדים, כלומר: אם בטלה מקצת כת העדים – בטלה הכת כולה.⁴⁰ נראה כי הגיונה של הלכה זו כרוך בהוראתן הלשונית של "עד" או "עדות". עו"ד או עד"ד משמעם גם: קשר או גוף המקיים קשר בין חבריו (ולחילופין: חבר המקיים קשר עם הגוף אליו הוא משתייך).⁴¹ על כן, משנפסל העד ואינו ראוי עוד להעיד, ניתק הקשר שבינו לבין הכת אליה הוא שייך, ונתפרקה החבילה: עדות שבטלה מקצתה – בטלה כולה.⁴²

לחילופין: כת אחת של עדים המעידה כמה עדויות – רואים את העדויות השונות כאילו ניתנו ע"י עדים שונים בני אותה כת. לפיכך, משבטלה עדותם לענין אחד – בטלה מקצת הכת, ומשבטלה מקצתה – בטלה כולה.⁴³

³⁹ אמנם, עפ"י מסקנת הבבלי מתפרשים דברי ר' יוסי בכת אחת ובשתי הגדות נפרדות (בזה אחר זה). אולם, מסקנה זו מגמתית (מגמתה – צמצום יריעת המחלוקת שבין ר' יוסי ור"ק. ראה: א' גולדברג, דרכים של צמצום מחלוקות אצל אמוראי בבלי, מחקרי תלמוד א, תש"ן, 135) ואינה מכוונת למשמעם הפשוט של דברי ר' יוסי. נראה כי התלמוד עצמו רומז לדוחק שבמסקנתו: בפירושו הראשון (אלימא) פירש "עדויות" כ"עדויות ממש", היינו, "שתי כתות". לבסוף פירש "בשתי עדויות" כ"ענין שתי עדויות", היינו, שתי הגדות בזה אחר זה. זאת ועוד: אפילו הפירוש שבמסקנה מעוצב עפ"י ההנחה שעדות משמעה כת! ("בשתי עדויות" = "בעדות אחת כעין שתי עדויות" = "כת אחת בזה אחר זה", לעומת "עדות אחת בבית אחת", כלומר: כת אחת בבית אחת).

⁴⁰ לדיון במקורות אלו, ראה נספח א'.

⁴¹ "עדה" בלשון המקרא משמעה קיבוץ אנשים או אספת הציבור (מילון בן יהודה, כרך ט, ת"א תש"ט, עדה, 4330; א' הורוביץ, שימושו של המונח הכוהני 'עדה' בספרות המקראית, תרביץ מ, תשל"א, 261-264; ח' רביב, העדה – בין היסטוריה לבין היסטוריוגרפיה, שנתון למקרא ולחקר המזרח הקדום ט, תשמ"ה, 145, 148-149, 154). בדומה, בלשון המגילות הגנוזות "תעודה" היא קבוצה המקיימת קשר בין חבריה. ראה: מ"צ קדרי, החיוב בלשון המגילות הגנוזות, ירושלים תשכ"ח, 133-134. אף במצרית עתיקה (שמתקופת הרעמססים) "עדויות" (dwt'i) משמעה: קשר, התקשרות... של אנשים העושים פעולה משותפת (ל"מ גרינק, מונחים קדומים בתורת כהנים, לשוננו לט, תשל"ה, 171).

הוראה דומה מתקבלת גם מן השורש עד"ד (על זיהוי "עד" עם עד"ד, ראה להלן: עד = עדידה). בלשון אמוראים מצינו "עודה של שקין" (סוטה מו, א; עבר"ז כג, א), כלומר: **אגודה** של שקים (רש"י, סוטה שם, ד"ה אלמה אמר רב יהודה), או: שקין הרבה ריקנין **קשורים** ביחד (רש"י, עבר"ז שם, ד"ה עודה של שקין). והשווה: תוספתא, מכשירין א, ג (צוקרמאנדל), 673: שק אחד מעודר... שני שקים מעודרין [ד"ר: מעודדן], ופיר"ש ליברמן, שם, תוספת ראשונים, ירושלים תרצ"ט, 107: מהדוק ומקושר. עיין עוד מילון בן יהודה, שם, ב'עדד, עדה (ע' שרוקה), 4330 (לעומתם, עיין: מ' מורשת, לקסיקון הפועל שנתחדש בלשון התנאים, רמת גן תשמ"א, 260 וה"ש 5*). אף בסורית: עדדא = קשר; עדידה = קשור. ראה: A Compendious Syriac Dictionary (J. Payne Smith ed.) Oxford 1976, pp. 2803-2804.

על רקע זה מתחוויר מדוע רואים את העדים הנפרדים כעד אחד. ראה סוטה ב, ב: כל מקום שנאמר עד הרי כאן שנים, עד שיפרוט לך הכתוב אחד. כמו כן, מובן מדוע נוצרת כת העדים ע"י קשר בין חבריה. כך שנו במשנת מכות א, ט: בזמן שמקצתן רואין אלו את אלו – הרי אלו **עדות אחת** (והשווה למשנת ברכות ז, ה: שתי **חבורות**... בזמן שמקצתן רואין אלו את אלו הרי אלו מצטרפין לזימון).

בהמשך לאמור לעיל, עד"ד – בהיפוך משמעות – משמעו: חת"ך, קר"ע. ראה: י"נ אפשטיין, מחקרים בספרות התלמוד ובלשונית שמית ב (א), 186 (לא תתגודדו – לא תתעדדו); שם, ב (ב), 808 (יביאהו **עד** – אבא שאול אומר יביא **עדידה**, והיינו, שתי כרעיים או בדל אוזן שנטרפו. השווה: אפשטיין, מכילתא דרשב"י, מבוא, עמ' יג-יד); ע' ירדני, אוסף תעודות ארמיות עבריות ונבטיות ממדבר יהודה וחומר קרוב, חלק ג – קונקורדנציה, חמ"ד 2000, 111: שטר עדוא = שטר טורף? (ארמית: ע'ד'א/ע'ד' = לקרוע לקלף? או ערבית: עדוא = פעולת איבה?).

⁴² ש' אלבק, דיני הראיות בתלמוד, ירושלים תשמ"ז, 271, מציג רציונאל אחר להלכה זו (חוסר נאמנות): עד פסול מבטל את עדותו של העד הכשר... מן הטעם שעד כשר שמתכוון להעיד יחד עם עד פסול, אינו נאמן משום שאינו מדקדק לומר אמת, כמו שעולה מתוך כוונתו להעיד יחד עם עד פסול. והשווה לזכר להלן בה"ש 60.

⁴³ כך נראה לפרש את הירושלמי בגיטין (מקור 1) ואת התוספתא בב"ק (מקור 3). לכאורה, ניתן היה לפרש מקורות אלו כך שהגדת עדים שבטלה מקצתה – בטלה כולה, אלא שאם כך הוא לא ברור מדוע מתעקשים התלמודים לפרש (בשני המקורות) שהעדויות

לכאורה, לפי האמור כאן דווקא כת עדים שנתרופפו קשריה אינה יכולה לעמוד. אולם, הגדת עדים ניתנת לפירוק ולחלוקה, וכפי המקובל (בניסוחו של הרמב"ם), שאנו מאמינים את הדיבור לעניין מסויים ואיננו מאמינים אותו לעניין אחר. אין, איפוא, סתירה הכרחית בין "פליגין דיבורא" לבין הלכת "עדות שבטלה מקצתה"⁴⁴!

ובכל זאת, ראשונים עמדו על כך שסתירה כזו קיימת, ונדחקו ליישבה בדרכים שונות. האם יש הצדקה לדרכם? כדי להשיב על שאלה זו, עלינו להתחקות תחילה אחר טיבו של הכלל פליגין דיבורא, כפי שהוא מובא בבבלי.

ד. פליגין דיבורא

במקומות שונים שבתלמוד, בהם בא זיכרו של "פליגין דיבורא", הוא נתלה ברבא.⁴⁵ דומה כי מקורה של שמועת רבא, למעשה, קובץ שמועות שלו, בהם מתחדש הכלל, מוצג בבבלי, סנהדרין ט, ב – י, א:

[א] ואמר רב יוסף: פלוני רבעו לאונסו - הוא ואחר מצטרפין להרגו.

לרצונו - רשע הוא, והתורה אמרה אל תשת רשע עד.

רבא אמר: אדם קרוב אצל עצמו, ואין אדם משים עצמו רשע.

[ב] אמר רבא: פלוני בא על אשתו - הוא ואחר מצטרפין להורגו, אבל לא להורגה.

מאי קא משמע לן, דמפליגין בדיבורא, היינו הך!

מהו דתימא: אדם קרוב אצל עצמו - אמרינן, אצל אשתו - לא אמרינן, קא משמע לן...

[ג] דבעי רבא: פלוני רבע שורי מהו? מי אמרינן: אדם קרוב אצל עצמו, ואין אדם קרוב אצל ממונו.

או דילמא אמרינן: אדם קרוב אצל ממונו.

בתר דבעיא הדר פשטה: אדם קרוב אצל עצמו, ואין אדם קרוב אצל ממונו.⁴⁶

יתקיימו דווקא אם מדובר בשתי כיתי עדים? די בכך שמדובר בשתי הגדות, ואפי' באו מפי כת אחת! מסתבר, שעפ"י הבנת התלמודים הלכת עדות שבטלה מקצתה נאמרה כלפי בטלות חלקית של כת העדים, ורואים את ההגדות השונות, שניתנו ע"י אותה כת, כאילו ניתנו ע"י עדים שונים בני אותה כת, ואם בטלה מקצתה של אותה כת לענין אחד – בטלה כולה, גם לענין אחר. לעומת זאת, אם לפנינו כיתות עדים שונות – אין בטלותה של כת אחת משפיעה על בטלותה של כת אחרת.

⁴⁴ אפשר שהצעה זו הוצעה כבר ע"י ראשונים. ראה ש"ת מהר"ם בן ברוך, רמז, מהד' ברלין תרנ"א, 244: ול"ק נמי אמאי לא פליג דיבורא, דגבי עדים גזירת הכתוב הוא, היכא דלמקצת כשרים ולמקצת פסולים דבטלה כל העדות... עשאו הכתוב עדות אחת ואי ליתיה להאי ליתא להאי.

הצעות דומות הוצעו ע"י אחרונים. ראה מחנה אפרים, הלכות עדות, סימן ג: דנמצא אחד מהם קרוב או פסול דעדותן בטלה משום דנטפלו הכשרים בעדותן עם הפסולים... אבל בעבד שהביא שטר מתנה ליכא שום ריעותא בעדים... כיון שאין פסלות בשטר אמרינן פליגין דיבורא...; שלטי הגיבורים, הנזכר להלן בה"ש 60; שו"ת רבינו משולם איגרא, אבהע"ז, סי' כא, אות ו (הלכת עדות שבטלה מקצתה מותנית בפסול בגופם של עדים, להבדיל מפסול בגופה של עדות).

בניגוד להצעה הנזכרת, כמה מן הראשונים הצביעו על סתירה בין פליגין דיבורא לבין עדות שבטלה מקצתה, עפ"י הירושלמי, גיטין, שהובא לעיל (פרק ג. 1). ראה על כך בנספח ב' (והשווה חידושי הגר"ח על הש"ס, עמ' רכב: ד'עדות שבטלה' שייך בשני דברים: בעיקר ויסוד העדות שנתקבלו בב"ד, שתבטל כולה בביטול מקצתה; ובמעשה הגדת עדות והגדה שנתבטלה מקב"כ [= מקצתה בטלה כולה]).

⁴⁵ עיין ב"ב קלד, ב: מי פליגין דיבורא או לא פליגין דיבורא... מאי שנא מדרבא, דאמר רבא: איש פלוני בא על אשתו... ראה עוד: גיטין ח, ב: ת"ר: עבד שהביא גיטו, וכתוב בו עצמו ונכסיו קנויין לך - עצמו קנה, נכסים לא קנה. איבעיא להו: כל נכסיו קנויין לך, מהו? אמר אביי: מתוך שקנה עצמו קנה נכסים... אלא אמר רבא: אחד זה ואחד זה - עצמו קנה, נכסים לא קנה. א"ל רב אדא בר מתנה לרבא: כמאן? כר"ש, דאמר פליגין דיבורא...

⁴⁶ חילופי נוסח עיקריים (עפ"י כ"י מינכן 95 וכ"י פירנצה 9-7 II):

לפנינו שלושה מצבים בהם מעיד אדם על מעורבותו בעבירה, בדרגות שונות של קירבה, והקרוב קרוב קודם: הוא עצמו, אשתו וממונו. בשני המצבים הראשונים קובע רבא שעדותו של אדם על הקרוב לו – בטלה, לפי שאדם קרוב אצל עצמו. במקביל עדותו על הרחוק לו – קבילה. במצב השלישי נקבע, לאחר ספקות, שאין להפריד את העדות.⁴⁷ רב יוסף, שלא כרבא, גורס שעדותו של עבריין על עבירה שהוא מעורב בה – בטלה כולה, ממה נפשך: אם קיבלת את עדותו – הריהו רשע, ועדות רשע – פסולה. אם דחית את עדותו מחמת רשעתו – שוב היא פסולה! לכאורה, עבריין בעדותו על עצמו הוא רשע וקרוב כאחד. מה גורם לרב יוסף להתמקד ב"רשע", ומה מניע את רבא להיתלות ב"קרוב"?⁴⁸

ה. פסולי עדות – בין חמס לרשע

1. בין ההלכה הקדומה לבין אב"י ורבא

עפ"י ההלכה הא"יית הקדומה, רשימת פסולי העדות – קצרה, ולמעשה, עד פסול הוא "עד חמס" במובנו הרחב: לרבות חמסנים, גזלנים ומלוי בריבית.⁴⁹ והלא כך פשוטו של מקרא (שמות כג, א): אל תשת ידך עם רשע להיות עד חמס. וזהו מדרשו במדרשי ההלכה:

אל תשת ידך עם רשע. אמר לו: איש פלוני חייב לי מאתים דינרין, ולי עד אחד; בא והצטרף עליו, וטול אתה מנה ואני מנה, לכך נאמר אל תשת ידך וגו'. אמר לו רבו: אתה יודע בי, שאלו נותנין לי כל ממון שבעולם אין אני מבדה; מנה לי אצל פלוני ויש לי עד אחד, בא והצטרף עמו כדי שאטול את שלי, לכך נאמר אל תשת ידך וגו', עד חמס הוא זה... רבי נתן אומר: אל תשת ידך, אל תשת חמס עד, להוציא את החמסנין ואת הגזלנין שהן פסולין לעדות, שנאמר (דברים יט, טו-טז): לא יקום עד חמס באיש, מהו אומר (שם, שם, יט): ועשיתם לו כאשר זמם.⁵⁰

המעיד על מה שלא ראו עיניו ונוטל שכר עבור עדותו – עד חמס הוא זה, איננו נאמן ופסול לעדות. הוא פסול לעדות ואין רשע פסול לעדות, כפי שנדרש במקום אחר:

ומנין לעד רשע, שיודע בחבירו שהוא רשע – אל יעיד עמו?

ת"ל: אל תשת ידך עם רשע – אל תצטרף עמו לעדות.⁵¹

רבעו לאונסו – פירנצה: רבעי לאנסי. **אל תשת רשע עד** – מינכן: אל תש' ידך עם רש' אל תש' רש' עד. **רבא** [אמר אדם] – פירנצה: רבה. **בא על אשתי** – מינכן: בעל אשתו. **דמפלגין דיבורא** – מינכן: דמפלגין דיבור; פירנצה: דמפלגין דיבוריהו. **מי אמרינן...**

אדם קרוב אצל ממונו (השני) – מינכן, פירנצה: מי אמרי' אד' קר' אצל ממונו או לא.

⁴⁷ נחלקו הרמב"ם והראב"ד (עדות יב, ב) אם אי-ההפרדה גורר את בטלות העדות כולה, או להיפך, את קיומה במלואה. לדעת הרמב"ם "פלוני רבע את שורי הוא ואחר מצטרפין להורגו שאין אדם קרוב אצל ממונו". ברם, לפי השגת ראב"ד בשמם של "המפרשים הטובים", "פלוני רבע את שורי, [ש]גם הרובע אינו נהרג, לפי שהעדות נגעה על שורו דלא פלגין דיבורא, וגם על שורו נתכון להעיד, וכשם שאינו נאמן על שורו כך אינו נאמן על הרובע, דעדות שבטלה מקצתה בטלה כולה.

⁴⁸ שו"ת חוות יאיר, סימן קז: במ"ש רבא אדם קרוב אצל עצמו ואין אדם משים עצמו רשע ולמה ליה הקדמה זו להורות שפסול מצד הקרובה להעיד על עצמו ותיפוק ליה ממקרא המבואר יותר מ"ש אל תשת רשע עד ואם הדבר אמת הרי רשע הוא ואין יועיל עדותו לפסול עצמו.

⁴⁹ ש' ספראי, פסולי עדות, פרק בתולדות החברה היהודית, מלאת א, תשמ"ג, 99-101 [= בימי הבית ובימי המשנה, כך שני, ירושלים תשנ"ד, 540-542].

⁵⁰ מכילתא דרבי ישמעאל, מס' דכספא, פרשה כ, עמ' 322.

⁵¹ מכילתא דרשב"י, פרק כג, א, עמ' 214.

כלומר: העד הרשע כשר לעדות, אלא שאתה מנוע מלהצטרף עליו לעדות.
רק בדור שני-שלישי של אמוראי בבל מתרחבת רשימת הפסולים ונוספים אליה עוברי עבירה שונים, כמו:
חשוד על העריות או קברנים שקברו בעצמם את המת ביום טוב ראשון של עצרת, במקום למסור את
קבורתו לגוי.⁵² על רקע זה נחלקו אב"י ורבא בדור הבא בבבל (סנהדרין כז, א):

מומר אוכל נבלות לתיאבון – דברי הכל פסול.
להכעיס – אב"י אמר: פסול. רבא אמר: כשר.
אב"י אמר: פסול, דהוה ליה רשע, ורחמנא אמר אל תשת רשע ע"ד.
ורבא אמר: כשר, רשע דחמס בעינן.

אב"י, בעקבות ההלכה המתחדשת, קובע שעבריי (רשע) – פסול לעדות. רבא עומד על משמר ההלכה
הקדומה: רק עד חמס פסול לעדות, ועבירה להכעיס שאינה לתיאבון – אין בה חמס. השאלה שבמחלוקת
היא, האם יש לפסול עדות רק כאשר קיים חשש סביר שמהימנותה פגומה, היינו, עדות חמס (החמס –
מניע לשקר); או שמא פסול עדות הוא סטאטוס חברתי ומכשיר להכוונת התנהגות, ואף רשע, שאין לו
מניע שקר – ייפסל לעדות?
כן, כנראה, יש לפרש את מחלוקתם של אב"י ורבא בפסולו של עד זומם (ב"ק עב, ב; סנהדרין כז, א):

איתמר: עד זומם – אב"י אמר: למפרע הוא נפסל, רבא אמר: מכאן ולהבא הוא נפסל.
אב"י אמר: למפרע הוא נפסל; מההוא שעתא דאסהיד הוה ליה רשע,
והתורה אמרה (שמות כ"ג): אל תשת רשע ע"ד.
רבא אמר: מכאן ולהבא הוא נפסל; עד זומם חידוש הוא, דהא תרי ותרי נינהו,
מאי חזית דציית להני? ציית להני, הלכך אין לך בו אלא משעת חידוש ואילך.

אב"י גורס כי עד רשע – עבריי הוא, לפי שענה ברעו עדות שקר. על כן, עדותו פסולה מעיקרא. לרבא, אין
עד פסול בגין העבירה אלא אם יש בה חמס, ועד זומם – אינו עד חמס. לפיכך, אין עדותו פסולה מעיקרא,
אלא לכל היותר – דחוייה מחמת מזימיו, מעת ההזמה ואילך.

2. פסולי עדות ו"פלגין דיבורא"

התבוננות מחדש במחלוקת רב יוסף ורבא בענין "פלגין דיבורא", מגלה כי מחלוקתם בשורשה היא-היא
המחלוקת באשר לטיבם של פסולי עדות:
רב יוסף - רבו המובהק של אב"י -⁵³ פוסל עד רשע. על כן, כל עדות של עבריי על מעורבותו בעבירה –
פוסלת את עדותו מעיקרא. ואמנם, ההנמקה המופיעה בדברי אב"י במקורות הנ"ל (הוה ליה רשע ורחמנא
אמר/והתורה אמרה אל תשת רשע עד) מופיעה בלשון דומה גם כאן: רשע הוה ואתוה אמרה
אל תשת רשע ע"ד.

⁵² ראה סנהדרין כו, ב, וספראי, שם, 101 [= 542]. על רקע זה, ראה קצוה"ח נב, א: הרי דרשע דאינו פסול משום משקר אלא דגזירת
הכתוב הוא אל תשת רשע עד... דחשוד לדבר אחד אינו חשוד לדבר אחר... אבל רשע דחמס... פסול משום דחשוד לשקר משום
הנאות ממון... (והשווה: שו"ת צפנת פענח, ניו יורק, סי' לט: דרשע יש בו שני פסולים: משקר דאינו נאמן, וגם לא הוי בגדר עד,
דכך גזרה לנו התורה).

⁵³ קידושין לג, א; פסחים קח, א; אלבק, מבוא לתלמודים, 351. וראה ה"ש 57.

רבא אינו פוסל עדות רשע כשלעצמה.⁵⁴ הפסול בעדות העבריינין הוא, לכל היותר, פסול קירבה – אדם קרוב אצל עצמו. פסול הקירבה הוא הגורם שאפילו אם תימצא לומר (לדברי רב יוסף) שרשע פסול, אין אדם משים עצמו רשע. באופן אחר: האסכולה החדשה של האמוראים, אליה שייכים רב יוסף ואביו, מאמצת את ה"ס ט ו ט ס" כבסיס לקבילותה של עדות. לפי אסכולה זו, עדותו של עבריינין – נדחית על הסף. האסכולה של ההלכה הקדומה, ומייצגה רבא, מציבים את דרישת ה"מ ה י מ נ" של העד כדרישה מרכזית. לדבריהם, עבריינין עדותו קבילה כל אימת שהיא מהימנה. לפיכך, חלק העדות בו הוא מעיד על חברו – מתקיים. לעומת זאת, חלק העדות בו הוא מעיד על עצמו – בטל, וללא קשר לדרישת המהימנות; שכן אדם קרוב אצל עצמו, וקרובים פסולים לעדות.⁵⁵

ו. "עדות שבטלה מקצתה" – הצעות הראשונים

עתה נשוב אל השאלה שעלתה בסיומו של פרק ג'. כאמור, הצענו כי הפירוש המקורי של הכלל "עדות שבטלה מקצתה בטלה כולה" – מתייחס לכת העדים. כלל זה כורך את עדי הכת בכריכה אחת, ופסלותו של מי מהם מפרקת את החבילה כולה. על כן, תמנהנו, אם ישנה הצדקה למגמת הראשונים להסב את הכלל להגדת העדים, ולקביעה כי בטלותה של מקצת ההגדה גוררת את בטלות כולה. לחילופין, שאלנו (בחימת פרק א'), מדוע הלכת פלגינין דיבורא שהיא רחבה ביסודה (עקרון הנאמנות) – סייגיה ראשונים וצמצומה עד מאד?

עפ"י הצעת הדברים שבפרקים ד' ו-ה', כריכתו של מוסד "פלגינין דיבורא" במחלוקתם העקרונית של אביו ורבא (גידרם של פסולי עדות) – יוצרת דיסהרמוניה בפסיקת ההלכה. מחד גיסא, באשר לגידרם של פסולי עדות נקבעה הלכה כאביו, הן לעניין מומר אוכל נבלות להכעיס (פסול רשע) והן לעניין עד זומם (למפרע הוא נפסל).⁵⁶ מאידך גיסא, במחלוקת שבשאלת פלגינין דיבורא נפסקה הלכה כרבא כלומר: פלגינין דיבורא.⁵⁷

⁵⁴ השווה סנהדרין כה, א: ... פסליה רבא לבר ביניתוס. והא רבא הוא דאמר ליה בריבית פסול לעדות, והוה ליה רשע, והתורה אמרה אל תשת רשע עד! רבא לטעמיה, דאמר רבא: אדם קרוב אצל עצמו, ואין אדם משים עצמו רשע. הלוואה בריבית היא כעין גזל, והלוה בריבית פסול כעד חמס (סנהדרין כז, א: אל תשת חמס עד – אלו גזלנין ומלוי רביות). על כן, במקרה שלפנינו, מתנגשות שתי הלכותיו של רבא. ההלכה הכללית הקובעת פסלותו של עד חמס, וההלכה הספציפית המכשירה עדותו של עד חמס המעיד על עצמו, והאחרונה – עיקר.

⁵⁵ ב"ב קנט, א: משה ואהרן לחותנם משום דלא מהימני הוא? אלא גזירת מלך הוא שלא יעידו להם. ... (רמב"ם, עדות יג, טו); שו"ת מהר"י בן לב, חלק א, סימן יט: דהקרובים הם פסולים לעדות, ולא מטעמא דדילמא משקרי להנאת הקרובים, אלא משום גזרת הכתוב. ... וכן הנוגע בעדות הוי פסול מדאורייתא מגזירת הכתוב, דפסל הקרובים וקרוב אדם אצל עצמו. ... שו"ת חוות יאיר, סימן קז (בביאור דברי רבא): כי פסול קרוב הוא אפילו מעיד נגד קרובו ולרע לו, וע"כ אינו משום דלא מהימנין ליה רק גזירת הכתוב הוא. ... שו"ת נודע ביהודה, מהד"ק אה"ע, סימן כז: א"כ אף שאינו משקר, מ"מ הוא עצמו פסול להעיד לעצמו, דאדם קרוב אצל עצמו, ועדים הקרובים פסולים מגזירת הכתוב אפילו ודאי אינם משקרים; צפנת פענח, השמטות להלכות ערכין, דף נח, ד: דפסול קרוב הוא בגדר פסול עצם ולא משום משקר.

⁵⁶ ההלכה לעניין עד זומם פסוקה כבר בתלמוד, ב"ק עג, א (והשווה סנהדרין כז, א): "רב אשי אמר: הלכתא כוותיה דאביו (בכ"י פירנצה: דרבא. מסתבר שטעות סופר היא [דקד"ס, שם]. שכן בהמשך הוא כנוסח שלפנינו, ושם מפורש שהלכה כאביו). והלכתא כוותיה דאביו (בכ"י המבורג: כאביו) ביע"ל קג"ס". מסתבר, שמדובר בתוספת סבוראית. ראה: ב"מ לוין, רבנן סבוראי ותלמודם, ירושלים תרצ"ז, 47; "ש שפירגל, הוספות מאוחרות סבוראיות בתלמוד הבבלי, [עבודת ד"ר, 161-162].

בכלל הנזכר יע"ל קג"ס כלולה גם ההלכה לעניין מומר אוכל נבלות. ראה: סדר תנאים ואמוראים, סי' לט, מהד' ק' כהנא, ד"צ בר אילן תשל"ב, עמ' 23-24; ח"צ טויבש, אוצה"ג, סנהדרין, סי' תעד-תעז, עמ' ריז-ריח; ר"ז אגאמתי, ספר הנר, ב"ק שם, לונדון תשכ"א, דף 31, ב.

⁵⁷ יש שכרכו את מחלוקת רב יוסף ורבא שבסנהדרין, במחלוקת אביו ורבא שבגיטין ח, ב (לרבא – עצמו קנה נכסים לא קנה, כר"ש דאמר פלגינין דיבורא, ולאביו – מתוך שלא קנה נכסים לא קנה עצמו, ולא פלגינין דיבורא). על כן, להלכה, יחול כאן הכלל: הלכתא כרבא לגבי אביו (סדר תנאים ואמוראים, שם; רש"י פסחים עו, ב ד"ה אמר לך בשם תשובת גאונים). ראה: שו"ת הרא"ש, כלל ס, א.

לכאורה, שתי הפסיקות הללו אינן עולות בקנה אחד: אם מוכר פסולו של עד רשע, כי אז המרשיע את עצמו (או את הקרוב לו) ואחר עימו – פסל את עצמו ובטלה עדותו גם לגבי האחר, ולא פלגין דיבורא! הראשונים אינם מצביעים במישרין על הפסקים הסותרים.⁵⁸ עם זאת, נראה שהם מונעים מכוחן של המגמות שמוצגות בהם (מהימנות לעומת סטאטוס). ניכר כי בהצעותיהם הם מבקשים לצמצם את תחולת פלגין דיבורא (כלל נאמנות) באמצעות הכלל "עדות שבטלה מקצתה בטלה כולה". הכלל האחרון מניח שבהכשר עדות יש להתייחס, מעבר לדרישת המהימנות, גם ל ס ט א ט ו ס של העדים (או: של העדות).⁵⁹ הכיצד?

מסתבר כי יסודו של הכלל מונח בהלכת נמצא אחד מהם קרוב או פסול (פרק ג. ו). לפי הבנתם של ראשונים הלכה זו קובעת כי מקצת פסלות יוצרת סטאטוס גמור של פסול: עד פסול אחד הופך את הכת כולה לפסולה.⁶⁰ הבנה כזו מאפשרת להרחיב את הכלל ולהחיל אותו גם על עדות שנגועה בפסלות: משבטל מרכיב אחד של העדות – בטלה כולה. ההיזקקות לדרישת הסטאטוס בקביעת גבולותיו של פלגין דיבורא מאזנת בין הפסקים הסותרים. למעשה, נוצרה לפנינו הלכה חדשה: אין היא משקפת את הלכת "פלגין דיבורא" הרחבה והמקורית, שהיא הלכת נאמנות – שמאמינים את העדות בדבר האחד ולא בדבר האחר. ההלכה החדשה מצמצמת את הלכת הנאמנות באמצעות הלכת הסטאטוס – "עדות שבטלה מקצתה בטלה כולה".

ולשיטה אחרונה: אכן, הלכת "פלגין דיבורא" במתכונתה החדשה היא הלכה מורכבת ומלאכותית, אולם מתכונת כזו – הכרחית. לא ניתן ליישב פסקים סותרים אלא באמצעות פסק שלישי שממזג ביניהם ומטה אותם ממשמעם המקורי.

⁵⁸ אם כי בעקיפין הצביעו ראשונים על קושי דומה. לדבריהם, מתעוררת סתירה, לכאורה, בדברי רבא: מחד גיסא הוא פוסל לעדות רק עד חמס. מאידך, לעניין פלגין דיבורא הוא גורס שאין אדם משים עצמו רשע, לפי שהוא קרוב אצל עצמו, ואילו לא כן, משמע שהיה פסול לעדות כרשע! ראה: תוס' הרא"ש (סנהדרין גדולה, כ"ד ג, ירושלים תש"ל), סנהדרין ט, ב ד"ה לרצונו רשע הוא; יד רמה, סנהדרין, שם, ד"ה רבא אמר.

⁵⁹ על זיקה בין דעת אב"י (סטאטוס) לבין הלכת "עדות שבטלה מקצתה" – רומז הירושלמי ב"ק ז, ד; ה, ד: [אמר רבי זעירא] הדא אמרה עד זומם אין נפסל בבית דין אלא מעצמו נפסל. פתר לה בהתרייה, ותני, כן אמר רבי יוסי: במה דברים אמורים? בשתי עדי' ובשתי התריות, אבל בעדו' אחת ובהתרייה אחת – כל עדות שבטלה מקצתה בטלה כולה. [ב] מהו שבטלה מקצתה בטלה כולה? היו עומדין ומעידין עליו בעשרה בניסן שגנב שור באחד בניסן, טבח ומכר בעשרה בניסן, הוזמו בחמשה עשר בניסן – כל עדות שהעידו מעשר' בניסן עד חמשה עשר בניסן למפריעה הרי אילו פסולות.

לדעת רבי זעירא פסולו של עד זומם הוא פסול עצמי ואינו תוצאה של הליך דיוני, כלומר: הפסול נובע מרשעתו, ולמפרע הוא נפסל (כך פירשו פרשני הירושלמי, שם: פני משה; נתיבות ירושלים, וילנה תר"כ, דף מא, 1; נועם ירושלמי, ד"צ ירושלים תשכ"ח, דף יד, 4-3. פירוש אחר מוצע ע"י ר"א קרוכמאל, ירושלים הבנויה, למברג 1867, דף עב, 2). על כן, כל עדויות שיעיד העד הזומם משעת עדותו (שהוזמה) – ייבטלו למפרע, משעה שהזומם. לפינוי הכרעה כדברי אב"י, והיא שקולה לכלל עדות שבטלה מקצתה בטלה כולה (מהו שבטלה מקצתה... כל עדות שהעידו... למפריעה הרי אלו פסולות).

באופן אחר רמזו ראשונים לזיקה שבין דעת אב"י לבין הלכת "עדות שבטלה מקצתה": רש"י ב"ק עג, א ד"ה ומאי ניהו: דסבר ר' יוסי למפרע הוא נפסל ובטלה כל עדות אותה שעה שכולה עדות אחת היא; תלמיד רבנו פרץ, שיטמ"ק, שם, ד"ה ר' יוסי. ראה עוד שו"ת אחיעזר, חלק ב, י"ד, סימן כה, אות ה: דהא דאמרינן עדות שבטלה מקצתה בטלה כולה לאב"י ולא לרבא דס"ל מכאן ולהבא הוא נפסל... דכוננו (של השיטמ"ק – אינו במקור) דלאב"י דס"ל דפסול למפרע שייך שפיר ענין עדות שבטלה מקצתה בטלה כולה דנתבטלה משום פסול שנפסלו העדים וכיון שנפסלו העדים בתוכ"ד נתבטלה כל העדות כגדר נמצא אחד מן העדים קרוב או פסול... וזה נראה בכונת רש"י דאיפסלי אגביה משום פסול עדות דטביחה, דלפי שהוא בגדר פסול מתבטלת העדות לאב"י משא"כ לרבא. ובדומה שם, אות ז: דמבואר דלרבא דס"ל מכאן ולהבא נפסל לא אמרינן עדות שבטלה מקצתה בטלה כולה.

⁶⁰ בעל המאור, מכות ג, א מדפי הרי"ף: שפסול הקורבה פושט בכל השטר כולו, כשם שהוא פושט בעל העדים כולו; שלטי הגיבורים, שם: והא דאמר' דלא פלגין דיבורא בחד שטרא ה"מ בקורבת העדים שפושטת בכל השטר כולו כשם שהיא פושטת בכל העדים כולו דגלי בה רחמנא בהיקש שלשה לשנים...

להלכה דומה ראה קידושין ז, א: ונפשטו לה קידושין בכולה (ר"ז גוסטמאן, קונטרסי שיעורים, קידושין, ניו יורק תש"ל, עמ' 142).

נספח א' – עדות (כת) שבטלה מקצתה

לה"ש 40

עיון במקורות אחרים, למעט אחד, מוביל אף הוא אל המסקנה, ש"עדות שבטלה מקצתה" מתייחס לכת העדים ולא לדיבורם.

1. כך בירושלמי, סוטה ו, ד; כא, א:

היו שלשה - אחד אומר: אני ראיתי שלא ניטמאת בתוך כדי סתירה. מה את עבד לה - כעדות שבטלה מקצתה בטלה כולה, או תתקיים העדות בשאר?
אמר ר' אבמרי: מכיון דאת מר בעידות שבטלה מקצתה בטלה כולה,
מודה הוא הכא שתתקיים העדות בשאר מפני שרגלים לדבר.

לפנינו שני עדים המעידים על סתירה בלבד, בלא שהם שוללים אפשרות של טומאה לאחר מכן, ועד שלישי המעיד על סתירה תוך שלילת טומאה בתוך כדי סתירה. הסתירה עפ"י העדות האחרונה – אין בה ממש, והשאלה היא אם בטלות עדותו של השלישי גוררת אחריה גם את בטלות העדים האחרים. כלומר: העדות שבטלה מקצתה, משמע, מקצת כת העדים (העד השלישי).⁶¹

2. ירושלמי, שבועות ד, ג; לה, ג:

היו עשרה – אית תניי תני: הראשון חייב וכולן פטורין; אית תניי תני: האחרון פטור וכולן חייבין.
מאן דמר ראשון חייב וכולן פטורין, כמאן דמר תתקיים עדות בשאר.
מאן דמר אחרון פטור וכולן חייבין, כמאן דמר עדות שבטלה מקצתה בטלה כולה.
אמר רבי יוסי: מתניתא אמרה כן: היו שתי כיתי עדים;
לא מר אלא שתים, הא אחת – עדות שבטלה מקצתה בטלה כולה.

לפי דין המשנה (שבועות ד, ד), אין העדים חייבים קרבן משום שבועת העדות, אלא אם גרמו לתובע הפסד ממון בכפירתם. לפיכך, אם כפר עד אחד, העד שהעיד אחריו וכפר אף הוא – פטור: לאחר שנסתלקה עדות הראשון, נותר העד האחר לבדו; ומתוך שעד אחד אינו יכול לחייב ממון, אם כפר האחר - אין בכפירתו כדי לגרום הפסד ממון לתובע.

בדברי התלמוד שלפנינו נידון מצב של כת מרובת עדים, שהעידו בזה אחר זה, וכפר העד הראשון. בכגון זה נחלקו תנאים:⁶² לדעה אחת, ראשון חייב וכולן פטורין, שכן עדות שבטלה מקצתה בטלה כולה, כלומר: בעת כפירתו של ראשון עדיין הכת קיימת, ויש בכוחו של הראשון (בצירוף לעד נוסף מן הכת) כדי לחייב ממון. לאחר שכפר ובטלה עדותו - בטלה הכת כולה, כדין נמצא אחד מהם קרוב או פסול.⁶³ לפיכך, אם

⁶¹ לא סביר לפרש שבטלה הגדת שני העדים על הסתירה, שהרי אין בדברי השלישי כדי לבטלה או להכחיש. עדות השנים אינה מתייחסת כלל לטומאה, ועל כן לא ניתן ליצור עימות בינה לבין עדות השלישי. ראה הערת ציון ירושלים, סוטה שם, דף כט, א. ביסוד הערתו ההנחה ש"עדות" משמעה דברי העדים. לפיכך הוא תמה, במה בטלה במקצת עדותם של השנים, היינו, במה הוכחשו דבריהם ע"י העד השלישי.

⁶² הפירוש המוצע כאן מניח נוסחה הפוכה בדברי הירושלמי. כלומר: למ"ד הראשון חייב - עדות שבטלה מקצתה, ולמ"ד האחרון פטור - תתקיים העדות בשאר. ראה: פני משה, שם, דף כ, ב ד"ה הראשון חייב; קרבן העדה, שם, ד"ה ה"ג.

⁶³ לשוונות המחלוקת שביירושלמי (עדות שבטלה מקצתה בטלה כולה... תתקיים עדות בשאר) מכוונות למחלוקת אחרת שבמשנת מכות א, ח (כמאן דמר... כמאן דמר...):

מה שנים נמצא אחד מהן קרוב או פסול עדותן בטלה, אף שלשה נמצא אחד מהן קרוב או פסול עדותן בטלה...

כפרו העדים שאחריו – כבר אין בכוחן לחייב ממון, והם פטורים. לדעה האחרת, האחרון פטור וכולן חייבין. כפירת כ"א מן העדים הראשונים – איננה גורמת לבטלות העדות (הגדת העדים או כת), שאף אם בטלה עדות הראשונים עדיין היא מתקיימת בנותרים, למעט עדותו של האחרון, שאין לו עד מצטרף.

3. דוגמא חריגה היא הברייתא שבבבלי, בבא קמא עה, ב, הניתנת להתפרש בשתי פנים:

היו שנים מעידין שגנב, והיו שנים מעידים אותו שטבח ומכר, הוזמו עדי גניבה - עדות שבטלה מקצתה בטלה כולה, הוזמו עדי טביחה - הוא משלם תשלומי כפל, והן משלמין תשלומי שלשה; משום סומכוס אמרו: הן משלמין תשלומי כפל, והוא משלם תשלומי שלשה לפר ושנים לאיל.

ברייטא זו קשה להתפרש בין אם נפרש "עדות" כת עדים ובין אם נפרשה הגדת עדים. והרי עדי הגנבה – לחוד, ועדי הטביחה או המכירה – לחוד, ואם בטלה הגדה אחת או כת אחת – אין זה ביטול במקצת של הגדה אחרת או כת אחרת! על כרחינו לפרש, שרואים את עדי הגניבה ועדי הטביחה ככת אחת, ולחילופין, רואים את הגדתם כהגדה אחת; ומשהוזמו עדי הגניבה - בטלה מקצתה (של ההגדה או הכת), ומתוך כך בטלה כולה.

נספח ב': סתירה עפ"י הירושלמי

לה"ש 44

כך גרסו בירושלמי גיטין א, א; מג, א-ב (ובמקבילות: כתובות יא, ה: לד, ג; מכות א, טו: לא, ב):

כתב כל נכסיו לשני בני אדם כאחת והיו עדים כשירין לזה ופסולין לזה – ר' אילא בשם ר' אמי אתפלגון רבי יוחנן וריש לקיש: חד אמר מאחר שהן פסולי' לזה פסולין לזה, וחרנה אמר כשירין לזה ופסולין לזה. ר' מנא לא מפרש, ר' אבין מפרש. רבי יוחנן אמר: מאחר שהן פסולין לזה פסולין לזה, וריש לקיש אמר: כשירין לזה ופסולין לזה. א"ר אלעזר: מתניתא מסייעא לר' יוחנן. מה השנים נמצא אחד מהן קרוב או פסול עדותן בטילה אף השלשה נמצא אחד מהן קרוב או פסול עדותן בטילה. רבי יעקב בר אחא אמר: אתפלגון רבי חנינה חברין דרבנין ורבנין. חד אמר: יאות א"ר לעזר, וחרנה אמר: לא א"ר לעזר. מ"ד יאות א"ר אלעזר, נעשית עדות אחת ובאיש אחד, בעדות שבטלה מקצתה בטלה כולה, ומ"ד לא א"ר לעזר יאות, נעשה כשתי כתי עדים כשרים לזה ופסולים לזה.⁶⁴ לפנינו עדות על פעולה משפטית אחת (כאחת) אלא שהעדויות קבילה רק לגבי אחד ממקבלי המתנה, ופסולה לגבי האחר. למעשה, אלו הן הנסיבות בהן מופעל "פלגין דיבורא" בבבלי: ⁶⁵ עדות על אירוע פלילי אחד,

אמר רבי יוסי: ... אבל בדיני ממונות תתקיים העדות בשאר.

⁶⁴ חילופי נוסח עיקריים (עפ"י כ"י ליידין בסוגיית גיטין):

ר' אילא בשם ר' אמי – ר' הילא (במכות); ר' מנא... כשרין לזה ופסולין לזה – בגיליון (בכתובות); וריש לקיש... ופסולין לזה – בגיליון; [וחרנה אמר] לא אמר ר' לעזר מאן דאמר יאות אמר ר' אלעזר – בגיליון; נעשית עדות אחת ובאיש אחד – נעשית כעדות אחת וכהתרייה אחת (במכות); ומ"ד לא א"ר לעזר... ופסולין לזה – בגיליון.

שיש בה כדי להרשיע הן את העד עצמו והן אחרים. אולם, העד כשר להעיד על האחרים, ופסול בעדותו על עצמו, שאדם קרוב אצל עצמו ואין אדם משים עצמו רשע.

אמור מעתה: רבי חנינא (חברין דרבנין) ורבנין נחלקו בשאלה האם בנסיבות "פליגין דיבורא" (של הירושלמי) תחול הלכת נמצא אחד מהם קרוב או פסול (עדות שבטלה מקצתה – בטלה כולה). לדעת אחד מהם, אכן אין אומרים בנסיבות שלפנינו פליגין דיבורא שכן מדובר בכת אחת, ומכיון שבטלה הכת במקצת, כלפי אחד ממקבלי המתנה – בטלה כולה, גם כלפי האחר. לפי דעה זו, הלכת עדות שבטלה מקצתה בטלה כולה אכן עומדת בסתירה לכלל פליגין דיבורא!

⁶⁵ על הזיקה שבין דברי הירושלמי לבין פליגין דיבורא שבבבלי עמדו ראשונים. ראה: שו"ת מהר"ם בן ברוך, ברלין, סי' רמו, 243; י' שציפנסקי, רבנו אפרים, מכות, ירושלים תשל"ו, 316; שו"ת הרמ"ה, רפד (בסופו); רמב"ן, מכות ז, א (ותשובת רב האי גאון, שם); רא"ש, מכות, פרק א, יג-יד. ראה עוד: לוין, הנ"ל בה"ש 15, 80-83.

